

MAREK HAŁABURDA* – KRAKÓW

SCHEMATYZMY DIECEZJI PIŃSKIEJ (1926-1939)

Streszczenie

Diecezja pińska powstała w 1925 roku. Kanoniczne jej erygowanie nastąpiło na mocy bulli cyrkumskrypcyjnej papieża Piusa XI „*Vixdum Poloniae Unitas*” z 28 października 1925 roku, wprowadzonej w życie mocą dekretu nuncjusza apostolskiego w Polsce Wawrzyńca Lauriego „*Quam favente Deo*” z 11 grudnia 1925 roku. Ordynariuszem powstałej wówczas jednostki administracji kościelnej na Kresach został ks. Zygmunt Łoziński, pełniący dotychczas urząd biskupa mińskiego. Troską pierwszego biskupa nowej diecezji było nie tylko szybkie zorganizowanie w Pińsku instytucji koniecznych do działania biskupstwa, lecz także opracowanie pomocy duszpasterskich dla księży i oficjalnych wydawnictw kościelnych. Już 1926 roku przy kurii diecezjalnej pracę rozpoczęło wydawnictwo wraz z drukarnią diecezjalną. Jeszcze w tym samym okresie ukazał się pierwszy schematyzm diecezji pińskiej na 1926 rok (opracowany pod koniec 1925 roku). Druk został wprowadzony do obiegu w 1926 roku. Od tej pory spisy kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej wydawano corocznie aż do wybuchu II wojny światowej (1926-1939). Celem niniejszego artykułu jest prezentacja zagadnień związanych ze schematyzmami diecezji pińskiej pod kątem źródłowym. W pierwszej kolejności chodzi o dostarczenie niezbędnych informacji o źródle, a więc o jego powstaniu, zasobie, treściach merytorycznych, rozwoju oraz ewolucji na przestrzeni omawianego okresu. Świadomie zrezygnowano z rozważań na temat wartości schematyzmów jako źródła historycznego. Analiza tego problemu zostanie podjęta w kolejnej publikacji poświęconej schematyzmom diecezjalnym jako podstawowym źródle do dziejów Kościoła katolickiego na Kresach.

Słowa kluczowe: bp Zygmunt Łoziński; diecezja; elenchus; Pińsk; schematyzm

---

* Marek Hałaburda – dr historii; Wydział Historii i Dziedzictwa Kulturowego; Uniwersytet Papieski Jana Pawła II; e-mail: marek.halaburda@upjp2.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-3801-9378>

Schematyzmy diecezjalne, nazywane w wydaniach polskich katalogami, rocznikami, listami, spisami¹, a w wydaniach łacińskich zwane *catalogus*, *consignatio*, *elenchus*, *schematismus*, *series*, stanowią cenne źródło dla historyków². Zawarte w nich dane historyczne o charakterze informacyjno-statystycznym bardzo często są nieopisaną pomocą przy odtwarzaniu dziejów Kościoła w Polsce i poszczególnych jego jednostek organizacyjnych. W przypadku przedwojennej diecezji pińskiej tego rodzaju druki nabierają szczególnej wartości. Po wkroczeniu wojsk sowieckich do Polski we wrześniu 1939 roku dokumenty przygotowane przez kurie diecezjalną w Pińsku zaginęły bądź uległy rozproszeniu. Część z nich znalazła się w archiwach białoruskich (Mińsk, Brześć n. Bugiem) oraz rosyjskich (Sankt Petersburg i Moskwa). Część została zapewne bezpowrotnie utracona. Te dokumenty, które udało się uratować, przechowywane są w Archiwum Diecezjalnym w Drohiczynie. Biorąc pod uwagę powyższe argumenty oraz utrudniony w przypadku polskich badaczy dostęp do archiwów Republiki Białorusi oraz Federacji Rosyjskiej, należy podkreślić, że schematyzmy pińskie stają się pierwszorzędnym i równocześnie najłatwiej dostępnym źródłem, doskonale przedstawiającym organizację, rozwój i dzieje kresowej diecezji.

Celem artykułu jest prezentacja zagadnień związanych ze schematyzmami diecezji pińskiej wydawanymi w latach 1926-1939 pod kątem źródłoznawczym. W pierwszej kolejności chodzi o dostarczenie niezbędnych informacji o źródle, a więc o jego powstaniu, zasobie, treściach merytorycznych, rozwoju oraz ewolucji na przestrzeni omawianego okresu. Świadomie zrezygnowano z rozważań na temat wartości schematyzmów jako źródła historycznego. Analiza tego problemu zostanie podjęta w odrębnym artykule – *Schematyzmy diecezjalne – podstawowe źródło do dziejów Kościoła katolickiego na Kresach*, który jest obecnie przygotowywany przez autora niniejszego opracowania.

Diecezja pińska powstała w 1925 roku. Kanonicznie została erygowana na mocy bulli cyrkumskrypcyjnej papieża Piusa XI „*Vixdum Poloniae unitas*” z 28 października 1925 roku, wprowadzonej w życie na mocy dekretu nuncjusza apostolskiego w Polsce Wawrzyńca Lauriego „*Quam favente Deo*” z 11 grudnia 1925 roku. Nowa diecezja wraz z diecezją łomżyńską weszła w skład metropolii wileńskiej³. Jej terytorium tworzyły część dawnej diecezji mińskiej pozostałej po Traktacie Ryskim w granicach Rzeczypospolitej oraz część diecezji wileńskiej. Był to teren obejmujący ponad 50 tys. km² powierzchni, rozciągający się na obszarze trzech przedwojennych województw: poleskiego, białostockiego i nowogródzkiego. Od północy diecezja pińska graniczyła z archidiecezją wileńską i die-

¹ W niniejszym artykule autor używa wymiennie dwóch nazw synonimicznych: schematyzm i katalog.

² S. Librowski, *Katalog rubrycel i schematyzmów diecezji i zakonów historycznej Polski znajdujących się w księgozbiornym podręcznym archiwum diecezjalnego we Włocławku*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK), 23 (1971) s. 214.

³ S. Łukomski, *Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 roku pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, Łomża 1934, s. 30, 37-38; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, ABMK, 22 (1971) s. 337-338.

ceją łomżyńską, na zachodzie z diecezją podlaską, na południu z diecezją łucką, wschodnia granica przebiegała natomiast wzdłuż granicy państwowej z ZSRS⁴.

W 1925 roku diecezja obejmowała 15 dekanatów, 123 parafie, 20 filii, 119 kaplic i oratoriów. Na jej terenie pracowało 154 kapłanów diecezjalnych, 8 zakonnych, 5 kapłanów przebywało na emeryturze. Na obszarze diecezji mieszkało 286 505 katolików⁵.

Pierwszym ordynariuszem nowo powstałej diecezji pińskiej papież Pius XI mianował bp. Zygmunta Łozińskiego, dotychczasowego biskupa mińskiego. Nowy ordynariusz przybył do Pińska na początku września 1925 roku. Już po raz trzeci w swoim życiu stanął przed trudnym zadaniem zorganizowania od podstaw struktur niezbędnych dla działania biskupstwa⁶.

Jeszcze w tym samym miesiącu w stolicy diecezji działalność rozpoczęło wyższe seminarium duchowne. Zostało ono przeniesione wraz z personelem i alumniami do Pińska z Nowogródka, gdzie funkcjonowało jako seminarium diecezji mińskiej. Na potrzeby zakładu przeznaczono jedno ze skrzydeł pofranciszkańskiego klasztoru. Pod koniec tego samego roku działalność w Nowogródku wznowiło założone w 1922 roku niższe seminarium duchowne. W roku szkolnym 1925/1926 naukę w placówce podjęło 95 uczniów, z czego 39 nowych uczących się na pierwszym kursie. W 1925 roku została zorganizowana również kuria biskupa z sądem biskupim i wszystkimi przepisanyymi przez prawo kanoniczne wydziałami⁷.

W 1926 roku na prośbę ordynariusza pińskiej diecezji papież Pius XI bullą *Apostolicae Sedis est* z 15 sierpnia tego roku erygował kapitułę katedralną. Nowa kapituła liczyła 4 prałatury (prepozyt, czyli archidiakon, dziekan, czyli archiprezbiter, kustosz i scholastyk) oraz 8 kanonii gremialnych⁸.

Troską pierwszego ordynariusza diecezji pińskiej było nie tylko szybkie zorganizowanie instytucji koniecznych do działania biskupstwa, lecz także opracowanie pomocy duszpasterskich dla księży i oficjalnych wydawnictw kościelnych.

⁴ A. Dudik, W. Rosowski, *Pińska diecezja*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 15, red. S. Wilk, Lublin 2011, kol. 614.

⁵ *Elenchus ecclesiarum et cleri dioecesis pinskensis pro Anno Domini 1926*, Pinski 1926, s. 30-76, 82.

⁶ Pierwszy raz bp Z. Łoziński organizował od podstaw diecezję mińską po nominacji 2 listopada 1917 roku na jej ordynariusza. Za drugim razem odtwarzał jej struktury w Nowogródku, kiedy znaczna część diecezji wraz ze stolicą znalazła się na mocy ustaleń pokojowych Traktatu Ryskiego w granicach ZSRS. Trzeci raz stanął przed tym samym problemem po przybyciu do Pińska, gdzie podobnie jak w poprzednich miastach nie istniały żadne struktury konieczne do funkcjonowania biskupstwa. Zob. [B.a.], *Przybycie J.E. Księdza Biskupa Zygmunta Łozińskiego do Pińska*, „Miesięcznik Diecezji Mińskiej”, 1 (1925) nr 8, s. 55; *Ostatnie chwile życia i śmierć ks. Zygmunta Łozińskiego, biskupa pińskiego*, oprac. M. Hałaburda, Kraków 2013, s. 13; S. Mazur, *Zygmunt Łoziński – od Boracina do Pińska (1870-1931)*, w: *Sługa Boży Biskup Zygmunt Łoziński. W trosce o Kościół i Ojczyznę*, red. S. Mazur i T. Syczewski, Drohiczyn 2011, s. 20-22.

⁷ M. Hałaburda, *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej (1926-1939)*, cz. 5, t. 1: *Hierarchia kościelna, instytucje diecezjalne, księża przebywający na studiach, katecheci*, Kraków 2014, s. 32-35.

⁸ „Piński Przegląd Diecezjalny”, 3 (1927) nr 5, s. 1-6.

W 1926 roku pracę rozpoczęło wydawnictwo wraz z drukarnią diecezjalną, w którym przygotowywano urzędowe druki diecezji oraz miesięcznik „Dzwony Polskie”. Trzeba podkreślić, że w początkowym okresie obowiązki cenzorskie wykonywał osobiście sam ordynariusz. W wyniku poczynionych starań od 1926 roku zaczął ukazywać się „Miesięcznik Diecezji Pińskiej”, przekształcony w 1927 roku w „Piński Przegląd Diecezjalny”⁹. Od 1926 roku nakładem wydawnictwa kurii diecezjalnej rozpoczęto wydawanie kalendarzy liturgicznych zawierających przepisy regulujące sprawowanie liturgii eucharystycznej, godzin kanonicznych oraz innych nabożeństw na każdy dzień roku¹⁰.

Pierwszy schematyzm diecezji pińskiej na 1926 roku opracowano pod koniec 1925 roku. Druk został wprowadzony do obiegu w 1926 roku nakładem wydawnictwa diecezjalnego. Od tej pory spisy kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej ukazywały się nakładem tej samej instytucji sprawczej corocznie aż do wybuchu II wojny światowej (1926-1939). Przez cały ten czas schematyzmy wychodziły jako wydawnictwa samoistne, uwolnione od kalendarzy liturgicznych (rubrycele)¹¹.

Prace nad opracowaniem i przygotowaniem schematyzmów do druku prowadzono z mandatu ordynariusza. Materiały do ich ułożenia otrzymywał autor z kancelarii kurii diecezjalnej. Kuria z kolei pozyskiwała je z terenu diecezji przy pomocy ankiety za pośrednictwem dziekanów i proboszczów danej parafii¹². Całość prac zamykano zazwyczaj przed końcem roku (listopad, grudzień) poprzedzającego wydanie (np. kalendarz na 1926 rok przygotowywany był w 1925 roku, na 1927 rok w 1926 roku itd.). Od tej zasady zdarzały się wyjątki. Tak było ze spisami z lat 1932, 1936, 1937, 1938. Ich opracowywanie zakończono dopiero na początku roku, w którym się ukazały¹³. Niestety nie udało się ustalić autorstwa schematyzmów pińskich. Na stronach tytułowych żadnego z nich nie odnotowano imienia i nazwiska osoby opracowującej tekst. Wiadomo, że zwyczajowo w innych polskich diecezjach okresu międzywojennego schematyzmy przygotowywał ktoś z urzędników kurialnych¹⁴. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że tak samo było w diecezji pińskiej.

Oficjalną aprobatę na druk (tzw. imprimatur) wydawał ordynariusz lub wikariusz generalny, przeważnie w porozumieniu z kanclerzem kurii. Biskup Z. Łoziński z kanclerzem ks. Henrykiem Humnickim wydał pozwolenie na druk schematyzmów z lat 1926-1928. Zgodę na druk schematyzmów z lat 1929-1932 dał wikariusz generalny ks. Witold Iwicki wspólnie z kanclerzem ks. H. Humnickim. Podczas rządów w diecezji bp. Kazimierza Bukraby (1932-1939) zezwoleń udzielał, jak poprzednio, ordynariusz w porozumieniu z kanclerzem kurii ks. Bronisła-

⁹ J. Wasilewski, *Ks. Zygmunt Łoziński biskup piński*, [b.m.w. 1939], s. 270 (mps w Archiwum Diecezjalnym w Drohiczyne).

¹⁰ *Ordo divini officii et missarum in dioecesi pinscensi pro Anno Domini 1926*, Pinski [1926].

¹¹ Librowski, *Katalog rubrycel i schematyzmów*, ABMK, 23 (1971) s. 214.

¹² Tenże, *Katalog rubrycel i schematyzmów*, ABMK, 24 (1972) s. 7-8.

¹³ Prace nad opracowaniem schematyzmu z 1932 roku zakończono dopiero w maju tego roku. Zob. *Elenchus ecclesiarum et cleri dioecesis pinscensis pro Anno Domini 1932*, Pinski 1932, s. 2.

¹⁴ Librowski, *Katalog rubrycel i schematyzmów*, ABMK, 23 (1971) s. 221.

wem Kielbassą. Schematyzmy wydawane na nowy rok przedstawiały stan diecezji przeważnie na dzień 31 grudnia starego roku. Potwierdzają to katalogi z lat 1926, 1927, 1928, 1929, 1933/1934, 1935, 1936, 1939. Powyższa pragmatyka związana była z terminem, w którym autorzy otrzymali od władz diecezjalnych imprimatur. Odbiegają od niej schematyzmy wydane w latach 1930, 1931, 1932, 1937, 1938. Ich autorzy zezwolenie na druk otrzymali odpowiednio: 10 grudnia 1929 roku (1930), 26 listopada 1930 roku (1931), 14 maja 1932 roku (1932), 24 lutego 1937 roku (1937), 1 marca 1938 roku (1938). Z zamieszczonej na okładce i stronie tytułowej informacji wiadomo, że schematyzm z 1937 roku przedstawiał stan diecezji na dzień 27 lutego tego roku, a z 1938 roku na dzień 1 marca tego roku¹⁵. Skoro czynnikiem determinującym datę, na którą dany schematyzm określał stan diecezji był termin otrzymania oficjalnego pozwolenia, to można wnioskować, że również pozostałe roczniki z tej grupy musiały podawać stan diecezji na dzień zbliżony do daty zezwolenia na ich druk.

Za organizację druku schematyzmów odpowiadali pracownicy wydawnictwa. Dystrybucją zajmowali się osoby zatrudnione w kurii biskupiej. Trzeba dodać, że pierwsze schematyzmy diecezji pińskiej nawiązywały do wcześniejszych tego rodzaju wydawnictw diecezji mińskiej. Sytuacja taka nie wydaje się dziwna, jeśli weźmie się pod uwagę powiązania personalne obu biskupstw przez osobę wspomnianego już ordynariusza Z. Łozińskiego¹⁶.

Od 1926 roku do 1932 roku schematyzmy opracowywano w języku łacińskim. Do tego też roku występowały pod łacińskim tytułem *Elenchus ecclesiarum et cleri dioecesis pinskensis (pinscensis)...* (1926-1932). W 1932 roku następcą zmarłego bp. Z. Łozińskiego został ks. K. Bukraba. Po objęciu rządów przez nowego ordynariusza w kurii biskupiej i seminarium duchownym nastąpiła wymiana pracowników¹⁷. Roszady personalne zaowocowały zmianą koncepcji opracowywania wydawnictw diecezjalnych. Począwszy od 1933 roku, spisy przygotowywano w języku polskim. Zmiana języka publikacji siłą rzeczy wymusiła także

¹⁵ *Elenchus ecclesiarum... pro Anno Domini 1926*, Pinski 1926, s. 2; *Elenchus ecclesiarum et cleri dioecesis pinskensis pro Anno Domini 1927*, Pinski 1927, s. 2; *Elenchus ecclesiarum et cleri dioecesis pinscensis pro Anno Domini 1928*, Pinski 1928, s. 2; *Elenchus ecclesiarum et cleri dioecesis pinskensis pro Anno Domini 1929*, Pinski 1929, s. 2; *Elenchus ecclesiarum et cleri dioecesis pinscensis pro Anno Domini 1930*, Pinski 1930, s. 2; *Elenchus ecclesiarum et cleri dioecesis pinscensis pro Anno Domini 1931*, Pinski 1930, s. 2; *Elenchus ecclesiarum... pro Anno Domini 1932*, Pinski 1932, s. 2; *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej w R.P. 1933 i 1934*, Pińsk 1933, s. 2; *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej w R.P. 1935*, Pińsk 1935, s. 2; *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej w R.P. 1936*, Pińsk 1936, s. 2; *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej w R.P. 1937*, Pińsk 1937, s. 2; *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej w R.P. 1938*, Pińsk 1938, s. 2; *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej w R.P. 1939*, Pińsk 1939, s. 2.

¹⁶ Schematyzm piński z 1926 roku miał taki sam tytuł i układ treści jak schematyzm diecezji mińskiej opracowany na 1925 roku. Zob. *Elenchus ecclesiarum et cleri saecularis ac regularis dioecesis minsensis pro Anno Domini 1925*, [b.m.w. 1924].

¹⁷ *Wspomnienia o księdzu Kazimierzu Bukrabie (1885-1946)*, oprac. M. Hałaburda, Kraków 2013, s. 19-22; E. Borowski, *Wyzsze Seminarium Duchowne Diecezji Pińskiej 1925-1939*, Drohiczyn n/Bugiem 2000, s. 16.

zastąpienie łacińskiego tytułu polskim. Od tej pory ukazywały się one – do końca interesującego nas okresu – pod tytułem *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej* (1933-1939).

Zmiana języka publikacji nie miała zasadniczego wpływu na układ treści pińskich katalogów, jednak wraz z rozwojem diecezji sukcesywnie powiększał się zakres zamieszczanych informacji, wskutek czego rozrastała się objętość katalogów. Pierwszy schematyzm diecezji pińskiej z 1926 roku liczył 95 stron. Kolejne z każdym rokiem stawały się obszerniejsze.

Tabela 1. Objętość schematyzmów diecezji pińskiej z lat 1926-1939

Lp.	Rocznik	Liczba stron
1.	1926	95
2.	1927	109
3.	1928	111
4.	1929	142
5.	1930	119
6.	1931	131
7.	1932	175
8.	1933/1934	229
9.	1935	223
10.	1936	192
11.	1937	206
12.	1938	205
13.	1939	207

Źródło: *Elenchus ecclesiarum... pro Anno Domini 1926*, Pinski 1926; *Elenchus ecclesiarum... pro Anno Domini 1927*, Pinski 1927; *Elenchus ecclesiarum... pro Anno Domini 1928*, Pinski 1928; *Elenchus ecclesiarum... pro Anno Domini 1929*, Pinski 1929; *Elenchus ecclesiarum... pro Anno Domini 1930*, Pinski 1930; *Elenchus ecclesiarum... pro Anno Domini 1931*, Pinski 1930; *Elenchus ecclesiarum... pro Anno Domini 1932*, Pinski 1932; *Spis kościołów... w R.P. 1933 i 1934*, Pińsk 1933; *Spis kościołów... w R.P. 1935*, Pińsk 1935; *Spis kościołów... w R.P. 1936*, Pińsk 1936; *Spis kościołów... w R.P. 1937*, Pińsk 1937; *Spis kościołów... w R.P. 1938*, Pińsk 1938; *Spis kościołów... w R.P. 1939*, Pińsk 1939.

Jak wynika z tabeli, schematyzm opracowany na 1927 roku w porównaniu z pierwszym z 1926 roku był większy o 14 stron (wzrost o 14,7%), a trzeci o 16 (wzrost o 16,8%). Katalog z 1929 roku w stosunku do pierwszego liczył już o 47 stron więcej (wzrost o 49,5%), a z 1932 roku o 80 stron więcej (wzrost o 84,2%). Wyjątek od reguły stanowią tutaj katalogi z lat 1930 i 1931, kiedy objętość w porównaniu z rokiem poprzednim (1929) zmalała o 23 strony (spis z 1930 roku) i o 11 stron (spis z 1931 roku). Najobszerniejszy schematyzm ukazał się w 1933 roku. Był to pierwszy i jedyny katalog podwójny, przygotowany na lata 1933 i 1934. Liczył 229 stron. Obszerny na tle innych był także schematyzm przygotowany na 1935 roku. Liczył on jedynie 6 stron mniej od katalogu podwójnego z roku ubiegłego. Schematyzm z kolejnego roku (1936) pod względem objętości był już znacznie mniejszy. Różnica w liczbie stron w porównaniu z rokiem po-

przednim wynosiła 31 (spadek o 13,9%). Objętość trzech ostatnich schematyzmów i zakres zamieszczanych w nich informacji ustabilizowały się – objętość oscylowała pomiędzy 205-207 stron.

Przyjrzyjmy się treści i układowi schematyzmów. Pierwszy i wzorcowy dla późniejszych schematyzm z 1926 roku przedstawiał stan diecezji na dzień 31 grudnia 1925 roku. Otwierał go biogram papieża Piusa XI¹⁸. Dalej zamieszczono informacje na temat składu personalnego nuncjatury apostolskiej. Zostali tutaj wymienieni nuncjusz apostolski, audytor oraz sekretarz nuncjatury z podaniem dat ich narodzin, uzyskania święceń kapłańskich oraz najważniejszych godności. W przypadku nuncjusza zamieszczono datę nominacji na stanowisko¹⁹. W dalszej kolejności umieszczono krótki biogram ordynariusza diecezji pińskiej ks. Z. Łozińskiego z podaniem najważniejszych dat w jego karierze duchownej do chwili nominacji na biskupstwo pińskie²⁰. Następnie przedstawiono hierarchię kościelną w Polsce z podziałem na poszczególne metropolie obrządku łacińskiego i wschodniego (grekokatolicy i Ormianie). Zanotowano tutaj również dane o biskupach pochodzących z Polski przebywających poza granicami kraju²¹. Po hierarchii kościelnej w Polsce zamieszczono najważniejsze dane o diecezji pińskiej. Wymieniono w tym miejscu ordynariusza diecezji oraz dwie wakujące sufraganie diecezji pińskiej w Pińsku i Brześciu²². Dalej wymieniono prałatów domowych Jego Świątobliwości²³, członków kapituły katedralnej pińskiej²⁴ oraz kanoników honorowych²⁵. Następnie zaprezentowano instytucje diecezjalne z obsadą poszczególnych stanowisk. Były to: kuria diecezjalna, urzędy²⁶, sąd diecezjalny i egzaminatorzy²⁷, Diecezjalna Rada Administracji Dóbr Kościelnych²⁸, proboszczowie konsultorzy, komisja „Consilium a vigilantia” i cenzorzy ksiąg religijnych²⁹, Komisja Liturgiczna, Komisja ds. Społecznych, Komisja Artystyczna ds. Remontów i Odbudowy Kościołów³⁰. Następnie wymieniono dziekanów poszczególnych dekanatów (*vicarii foranei*)³¹ i zaprezentowano krótką historię kościoła katedralnego w Pińsku oraz wymieniono osoby zatrudnione przy kate-

¹⁸ *Elenchus ecclesiarum... pro Anno Domini 1926*, Pinski 1926, s. 3-4.

¹⁹ Tamże, s. 5.

²⁰ Tamże, s. 6.

²¹ Tamże, s. 7-12.

²² Tamże, s. 13; Opublikowanie informacji ma związek ze staraniami bp. Z. Łozińskiego zabiegającego u Stolicy Apostolskiej o powołanie sufraganii w Brześciu nad Bugiem i w Pińsku. Starania przyniosły połowiczny efekt dopiero po śmierci ordynariusza. Diecezja otrzymała biskupa pomocniczego w 1933 roku. Został nim ks. Karol Niemira. Sufraganii w Brześciu nigdy nie udało się powołać.

²³ Tamże, s. 14.

²⁴ Tamże, s. 14-15.

²⁵ Tamże, s. 15.

²⁶ Tamże, s. 16.

²⁷ Tamże, s. 17.

²⁸ Tamże, s. 17-18.

²⁹ Tamże, s. 18.

³⁰ Tamże, s. 19.

³¹ Tamże, s. 20.

drze³². Dalej zamieszczono informacje o wychowawcach, profesorach i alumnach, z podziałem na kursy, dwóch seminariów działających w diecezji: wyższego seminarium duchownego w Pińsku³³ i niższego seminarium duchownego w Nowogródku³⁴. Podano także listę alumnów przebywających poza diecezją na studiach wyższych³⁵. Drugą, a zarazem zasadniczą część katalogu stanowi spis kościołów w diecezji. Informacje o parafiach umieszczono zgodnie z podziałem dekanalnym. Zestawienie otwierają parafie dekanatu Pińsk. Po nim w kolejności alfabetycznej ułożono parafie pozostałych dekanatów. Zapis ten zawiera: 1) liczbę parafialną (w obrębie dekanatu); 2) przynależność dekanalną; 3) przynależność do administracji państwowej (powiat); 4) historię kościoła parafialnego; 5) proboszcza, administratora lub rektora; 6) wikariusza; 7) katechetę, rezydenta lub emeryta mieszkającego na terenie parafii; 8) liczbę parafian; 9) najbliższą stację pocztową oraz kolejową; 11) kaplice na terenie parafii³⁶. Po spisie parafii zamieszczono zaś pomyłki, które zaszły podczas przygotowywania publikacji do druku³⁷.

Dalsza część schematyzmu obejmuje wykaz nauczycieli religii³⁸, spis kapelanów wojskowych³⁹, katalog zakonnic i zakonników⁴⁰. Dopelnia go statystyka diecezji, nazywana w późniejszych katalogach „wykazem ogólnym stanu diecezji”⁴¹, alfabetyczny wykaz kapłanów diecezji pińskiej z podaniem strony lub stron, na których występuje w spisie nazwisko danego kapłana, daty urodzenia, uzyskania święceń kapłańskich oraz nominacji na urząd⁴², wreszcie alfabetyczny spis kościołów i kaplic w diecezji wraz z numerem strony występowania w spisie⁴³. Katalogi wydawane w kolejnych latach w swoim podstawowym zrębie zachowały powyższy układ. Jak zasygnalizowano wyżej, wraz z rozwojem struktur diecezji systematycznie rozwijała się ich zawartość i rodzaj zamieszczanych treści. Najczęściej do zmian dochodziło w zasadniczej części, czyli w spisach kościołów. Zakres umieszczonych w tym miejscu informacji o parafii w dużej mierze wpływał na liczbę stron wydruku (zob. tab. 1).

Od 1927 roku w schematyzmach pińskich – obok omówionej powyżej zawartości – dodatkowo po wykazie kapelanów wojskowych dodano spis księży przebywających na emeryturze⁴⁴ oraz po katalogu zakonnic i zakonników spis zmarłych kapłanów⁴⁵. Zauważone poprawki i błędy w roczniku przeniesiono na

³² Tamże, s. 21-22.

³³ Tamże, s. 22-25.

³⁴ Tamże, s. 25-29.

³⁵ Tamże, s. 23.

³⁶ Tamże, s. 30-76.

³⁷ Tamże, s. 76.

³⁸ Tamże, s. 77-78.

³⁹ Tamże, s. 78-79.

⁴⁰ Tamże, s. 79-81.

⁴¹ Tamże, s. 82.

⁴² Tamże, s. 83-90.

⁴³ Tamże, s. 91-95.

⁴⁴ *Elenchus ecclesiarum... pro Anno Domini 1927*, Pinski 1927, s. 92.

⁴⁵ Tamże, s. 95-96.

sam koniec, umieszczając je za wykazem kościołów i kaplic⁴⁶. Od tego też roku poprawki i uzupełnienia, zawsze umieszczane na końcu wszystkich roczników, zamykały całość publikacji.

Nowością zastosowaną w spisie przygotowanym na 1928 rok była adnotacja przy nazwiskach księży pracujących w danej parafii, tj. data urodzenia, ordynacji i nominacji na stanowisko. Po raz pierwszy podano także wykaz miejscowości należących do parafii oraz rodzaj i liczbę szkół działających na jej terenie. Zapis informacji o poszczególnych dekanatach zamyka zaś notatka mówiąca o roku ostatniej wizytacji kanonicznej z wymienieniem nazwiska biskupa, który ją przeprowadził⁴⁷. Po spisie emerytów dołączono natomiast listę księży bez urzędów⁴⁸. Ponieważ informacje o urodzeniu, uzyskaniu święceń kapłańskich i roku objęcia urzędu przeniesiono do zasadniczego zapisu dotyczącego parafii, w spisie alfabetycznym kapłanów pracujących w diecezji ograniczono się jedynie do podania stron, na których poszczególni duchowni występowali w prezentowanym schematyzmie.

Taką samą formę indeksów zachował spis z 1929 roku. W zasadniczej jego części obok podstawowych informacji o parafii z lat wcześniejszych podano dni, na które przypadały odpusty parafialne⁴⁹, oraz organizacje i stowarzyszenia katolickie działające przy parafiach. Ponadto przed informacjami na temat katedry dodano spis wizytatorów religii w szkołach publicznych⁵⁰. Po wykazie katechetów wymieniono kapłanów obrządku wschodniego⁵¹. Indeks księży pińskich został poprzedzony wykazem dyrektorów, prezesów i promotorów odpowiedzialnych za stowarzyszenia i organizacje katolickie w diecezji⁵².

W schematyzmach diecezji pińskiej z lat 1926-1929 można odnaleźć również informacje o patronach poszczególnych dekanatów. Przykładowo patronem dekanatu bielskiego był św. Zygmunt⁵³, brzeskiego – św. Kazimierz⁵⁴, drohiczyńskiego – św. Roch⁵⁵, lachowickiego – św. Józef⁵⁶, prużańskiego – św. Jan Nepomucen⁵⁷. Informacje takie należy traktować jako ciekawostkę, niespotykaną w schematyzmach polskich diecezji z okresu międzywojennego.

Podobny układ i zakres treści jak schematyzm z 1929 roku zachowały katalogi przygotowane na lata 1930-1931, chociaż i tutaj wprowadzono pewne nowości. Mianowicie w zasadniczej części zapisu dotyczącego parafii dodano informacje o parafiach sąsiednich z odległością od danego kościoła parafialnego. W spisie

⁴⁶ Tamże, s. 110.

⁴⁷ *Elenchus ecclesiarum... pro Anno Domini 1928*, Pinski 1928, s. 45-52.

⁴⁸ Tamże, s. 107.

⁴⁹ Zob. np. *Elenchus ecclesiarum... pro Anno Domini 1929*, Pinski 1929, s. 46.

⁵⁰ Tamże, s. 19-20.

⁵¹ Tamże, s. 118.

⁵² Tamże, s. 126.

⁵³ *Elenchus ecclesiarum... pro Anno Domini 1927*, Pinski 1927, s. 39.

⁵⁴ Tamże, s. 45.

⁵⁵ Tamże, s. 50.

⁵⁶ Tamże, s. 65.

⁵⁷ Tamże, s. 81.

miejsowości należących do poszczególnych parafii obok niektórych miasteczek i wsi zapisano symbol przedstawiający kółko z kropką w środku⁵⁸. Niestety roczniki te nie zostały wyposażone w legendę objaśniającą znaki, w związku z czym nie da się odpowiedzieć na pytanie, co oznacza zastosowany znak. Ponadto w spisie z 1931 roku obok księży zatrudnionych w parafii wymieniono świeckich nauczycieli religii pracujących na terenie parafii (imię, nazwisko i miejsce zamieszkania). Dodatkowo po ostatniej parafii odnotowano łączną liczbę wiernych w poszczególnych dekanatach⁵⁹. W obydwu schematyzmach z 1930 i 1931 roku powrócono do alfabetycznego indeksu księży pracujących w diecezji, analogicznego do tych ze schematyzmów wydanych przed 1928 roku – podano w nich stronę lub strony występowania w spisach, rok urodzenia, rok ordynacji i nominacji na urząd⁶⁰. Daty te pozostawiono także w zasadniczym opisie dotyczącym parafii przy kapłanach w nich zatrudnionych. Spisy alfabetyczne księży zestawiano w ten sposób do 1939 roku z tą różnicą, że od 1932 roku zrezygnowano z dublowania dat przy opisie parafii, pozostawiając je tylko w indeksach.

Schematyzm opracowany na 1932 roku otwierają dotychczasowe informacje na temat hierarchii kościelnej (papież, nuncjatura apostolska, wikariusz kapitulny diecezji pińskiej, biskupi pozostałych diecezji polskich)⁶¹. Dane dotyczące diecezji rozpoczyna informacja o wakującym po śmierci bp. Z. Łozińskiego urzędzie ordynariusza pińskiego i wikariuszu kapitulnym. Po nich wymieniono spis prałatów i kanoników pińskiej kapituły katedralnej i przedstawicieli innych kapituł polskich zatrudnionych w diecezji pińskiej, listę urzędników kurialnych, spis dziekanów, wizytatorów nauki religii, przełożonych, wykładowców i alumnów wyższego i niższego seminarium duchownego oraz kleryków z diecezji przebywających na studiach wyższych⁶².

Zapis kolejnej części spisu dotyczącej poszczególnych parafii zredukowano, ograniczając się do podania wzmianek na temat przynależności dekanalnej i administracji państwowej, historii kościoła parafialnego, proboszcza, rektora lub administratora, wikariusza, rezydenta mieszkającego na terenie parafii, liczby parafian, najbliższego urzędu pocztowego i stacji kolejowej oraz kaplicy lub kaplic znajdujących się na terenie parafii. Zachowano także zbiorczą liczbę katolików w każdym z dekanatów⁶³.

W porównaniu z poprzednimi schematyzmami zrezygnowano z wymienienia miejscowości wchodzących w skład parafii, szkół, organizacji i stowarzyszeń działających przy danej parafii, katechetów świeckich oraz informacji o odpustach parafialnych. Katalog z 1932 roku nie podaje ponadto sąsiednich kościołów parafialnych znajdujących się w najbliższej odległości od siedziby parafii. Został on za to powiększony o odrębną listę katechetów świeckich, którzy uzyskali misję kanoniczną do nauczania religii (umieszczono ją po wykazie katechetów znajdu-

⁵⁸ Zob. np. *Elenchus ecclesiarum... pro Anno Domini 1930*, Pinski 1930, s. 61.

⁵⁹ *Elenchus ecclesiarum... pro Anno Domini 1931*, Pinski 1930, s. 91, 97.

⁶⁰ Tamże, s. 106-111; *Elenchus ecclesiarum... pro Anno Domini 1931*, Pinski 1930, s. 118-123.

⁶¹ *Elenchus ecclesiarum... pro Anno Domini 1932*, Pinski 1932, s. 3-12.

⁶² Tamże, s. 13-34.

⁶³ Tamże, s. 35-41.

jących się bezpośrednio za spisem kościołów)⁶⁴, także o spis księży pracujących w diecezji pochodzących z obcych diecezji (*sacerdotes extranei*)⁶⁵, terminy rekolekcji dla kapłanów⁶⁶, pytania do egzaminów dla kapłanów na 1932 roku wraz z wyszczególnieniem podręczników do poszczególnych przedmiotów⁶⁷, wykaz kapłanów zobligowanych do przystąpienia do egzaminu w 1932 roku⁶⁸, wreszcie spis duchownych według lat uzyskania święceń⁶⁹. Pytania, terminy egzaminów i terminy rekolekcji kapłańskich oraz wykaz kapłanów według święceń zostały zamieszczone tylko w schematyzmie z tego roku. W późniejszych rocznikach informacje takie nie były już publikowane. W porównaniu z latami poprzednimi w 1932 roku zmienił się także alfabetyczny spis kościołów i kaplic. Stary, prosty indeks z podaniem miejscowości, w których znajdowały się obiekty sakralne, i stron ich występowania w schematyzmach zastąpiono wykazem tabelarycznym, w którym obok numeru strony poszczególne miejscowości przyporządkowano do dekanatu, najbliższej poczty i telegrafu oraz stacji kolejowej⁷⁰. Tak zestawione indeksy kościołów i kaplic zamieszczano we wszystkich pozostałych katalogach wydanych do końca okresu omawianego w niniejszym artykule.

W 1933 roku został opublikowany wspomniany już schematyzm podwójny na lata 1933 i 1934. Opisowywał on stan diecezji na dzień 31 grudnia 1933 roku. W pierwszej jego części, zawierającej dane o hierarchii kościelnej, autor po biografii nowego ordynariusza bp. K. Bukraby⁷¹ zamieścił krótki życiorys pierwszego w dziejach diecezji sufragana bp. Karola Niemiry⁷². Informacje o diecezji otwiera również, zamieszczony po raz pierwszy, poczet biskupów pińskich⁷³. Rozrosła się także zasadnicza część katalogu – spis kościołów. W porównaniu ze schematyzmem z poprzedniego roku przy opisie parafii przywrócono dni świąt patronalnych kościoła parafialnego, spis organizacji i stowarzyszeń działających w danej parafii, osiedla do niej należące wraz z zaznaczeniem odległości od kościoła parafialnego oraz sąsiednie kościoły parafialne, także z podaniem odległości⁷⁴. Podano je również przy wzmiankach o najbliższym urzędzie pocztowym i stacji kolei. W końcowej części katalogu wyjątkowo zrezygnowano z opublikowania „wykazu ogólnego stanu diecezji”.

W schematyzmie wydrukowanym w 1935 roku zachowano identyczny układ. Bez większych zmian pozostał także zakres treści, choć i tu pojawiło się pewne *novum*. Otóż spis kościołów w diecezji, zapewne dla wygody korzystających

⁶⁴ Tamże, s. 101-120.

⁶⁵ Tamże, s. 132-133.

⁶⁶ Tamże, s. 136.

⁶⁷ Tamże, s. 136-138.

⁶⁸ Tamże, s. 138.

⁶⁹ Tamże, s. 139-147.

⁷⁰ Tamże, s. 157-172.

⁷¹ *Spis kościołów... w R.P. 1933 i 1934*, Pińsk 1933, s. 6.

⁷² Tamże, s. 7.

⁷³ Tamże, s. 14.

⁷⁴ Tamże, s. 37-170.

z niego osób, został poprzedzony objaśnieniami i skrótami zastosowanymi w spisie⁷⁵. Ponadto powrócono do publikowania statystyki diecezji, ujmując dane w zestawieniu tabelarycznym⁷⁶.

Analogiczne zestawienie można spotkać również w katalogu z 1936 roku⁷⁷. W katalogu tym przy zapisie danych dotyczących poszczególnych parafii przyjęto taki sam układ i formę, opuszczając jedynie, w porównaniu z poprzednim schematyzmem (1935), spis miejscowości należących do parafii (osiedla). Katalog rozpoczynają informacje o hierarchii kościelnej (papież, nuncjatura apostołska w Polsce, ordynariusz piński, biskup sufragan, biskupi pozostałych diecezji polskich) i poczet biskupów pińskich⁷⁸. Dane na temat diecezji pińskiej otwiera notatka o biskupach i spis dostojników dworu Jego Świątobliwości. Następnie podana jest lista kanoników i prałatów pińskiej kapituły katedralnej oraz kanoników honorowych kapituły katedralnej pińskiej, a także wileńskiej, mohylewskiej, mińskiej i łuckiej. Po nich zamieszczono listę urzędów kurialnych (kuria diecezjalna, sąd biskupi, komisje i rady zajmujące się poszczególnymi zadaniami duszpasterskimi i administracyjnymi). Dalej wydrukowano spis dziekanów, wizytatorów nauki religii, przełożonych, wykładowców i alumnów wyższego seminarium duchownego w Pińsku i niższego seminarium duchownego w Drohiczyne n. Bugiem⁷⁹. Spis kościołów w diecezji poprzedzony został objaśnieniem skrótów zastosowanych przy jego opracowaniu⁸⁰. Spis jest zestawiony tak jak dawnej, tj. zgodnie z podziałem dekanalnym. Zapis dotyczący poszczególnych parafii tworzą następujące informacje: 1) liczba parafian; 2) przynależność dekanalna; 3) przynależność do administracji państwowej (powiat); 4) historia kościoła parafialnego; 5) dni odpustów parafialnych; 6) proboszcz, administrator lub rektor; 7) wikariusz; 8) rezydent – katecheta lub emeryt mieszkający na terenie parafii; 9) liczba parafian; 10) najbliższy od parafii urząd pocztowy i stacja kolei z podaniem odległości w kilometrach; 11) kaplice na terenie parafii; 12) szkoły na terenie parafii; 13) organizacje i stowarzyszenia kościelne działające przy parafii; 14) sąsiednie kościoły parafialne wraz z odległością do nich, wyrażoną w kilometrach. Informacje o parafiach poszczególnych dekanatów zamyka, tak jak w każdym dotychczasowym roczniku, notatka wymieniająca rok, w którym miała miejsce ostatnia wizytacja kanoniczna i biskupa, który ją przeprowadził⁸¹.

Dalsza część schematyzmu obejmuje spis katechetów⁸², katalog klasztorów i zgromadzeń zakonnych z podaniem przełożonych i członków konwentów⁸³, spis kapłanów obrządku słowiańsko-bizantyjskiego⁸⁴, kapelanów wojskowych⁸⁵, eme-

⁷⁵ *Spis kościołów... w R.P. 1935*, Pińsk 1935, s. 37-38.

⁷⁶ Tamże, s. 222-223.

⁷⁷ *Spis kościołów... w R.P. 1936*, Pińsk 1936, s. 190-191.

⁷⁸ Tamże, s. 3-14.

⁷⁹ Tamże, s. 15-36.

⁸⁰ Tamże, s. 37.

⁸¹ Tamże, s. 40-138.

⁸² Tamże, s. 138-139.

⁸³ Tamże, s. 139-158.

⁸⁴ Tamże, s. 159.

⁸⁵ Tamże, s. 159-160.

rytów⁸⁶, księży z diecezji obcych⁸⁷, kapłanów diecezji pińskiej przebywających poza diecezją oraz kapłanów bez stanowisk⁸⁸. Całość dopełnia alfabetyczny spis księży diecezji pińskiej, zestawiony tak jak dawniej (nazwisko i imię, strona lub strony występowania w katalogu, rok urodzenia, ordynacji i nominacji na stanowisko)⁸⁹, wspomnienie księży zmarłych w ciągu ostatniego roku⁹⁰, alfabetyczny spis kościołów i kaplic⁹¹, wymieniona wyżej tabela z wykazem ogólnym stanu diecezji i w końcu poprawki i uzupełnienia⁹².

Usystematyzowany w ten sposób zasób treści zachowały ostatnie trzy katalogi wydane przez wybuchem wojny, tzn. z lat 1937-1939. Tutaj jednak też można natrafić na pewne zmiany. W 1937 roku spis kapłanów zmarłych przeniesiono na sam koniec katalogu, umieszczając go po poprawkach i uzupełnieniach⁹³. W katalogu z 1939 roku pojawiła się niespotykana do tej pory kategoria „kapłani na urloпах zdrowotnych”⁹⁴. Poza tym we wszystkich trzech katalogach zestawienie danych stanu diecezji, ujęte w tabelę (schematyzmy z 1935 i 1936 roku), zastąpiono wykazem klasycznym, w formie listy⁹⁵.

Trzeba podkreślić, że materiał informacyjno-statystyczny publikowany w schematyzmach pińskich był dość rozbudowany. Pod tym względem schematyzmy opracowywane w Pińsku nie odbiegały od bogatych w treść katalogów wydawanych przed wojną w innych polskich diecezjach, chociażby w archidiecezji krakowskiej⁹⁶, lwowskiej⁹⁷ czy diecezji łuckiej⁹⁸. Zdecydowanie natomiast przewyższały w tym zakresie schematyzmy diecezji sejneńskiej⁹⁹ czy nawet archidiecezji wileńskiej¹⁰⁰.

Wybuch II wojny światowej spowodował zaprzestanie drukowania schematyzmów. Po 1945 roku w granicach PRL pozostała niewielka część diecezji pińskiej z siedzibą najpierw w Bielsku Podlaskim, później zaś w Drohiczynie n. Bugiem. W związku z zaistniałą sytuacją w pierwszych latach po zakończeniu wojny nie publikowano schematyzmów. Pierwszy powojenny katalog, nawiązujący do wy-

⁸⁶ Tamże, s. 160.

⁸⁷ Tamże, s. 160-162.

⁸⁸ Tamże, s. 162.

⁸⁹ Tamże, s. 163-172.

⁹⁰ Tamże, s. 173.

⁹¹ Tamże, s. 174-188.

⁹² Tamże, s. 189, 192.

⁹³ *Spis kościołów... w R.P. 1937*, Pińsk 1937, s. 206.

⁹⁴ *Spis kościołów... w R.P. 1939*, Pińsk 1939, s. 176.

⁹⁵ *Spis kościołów... w R.P. 1937*, Pińsk 1937, s. 195-196; 1938, s. 199-200; 1939, s. 205-206.

⁹⁶ Zob. np. *Elenchus venerabilis cleri Archidioecesis Cracoviensis pro Anno Domini 1927*, Cracoviae 1927.

⁹⁷ Zob. np. *Schematismus Archidioecesis Leopoliensis ritus latini 1925*, Leopoli 1926.

⁹⁸ Zob. np. *Elenchus ecclesiarum et cleri saecularis et regularis dioecesis luceoriensis pro Anno Domini 1935*, Luceoriae [1935].

⁹⁹ Zob. np. *Elenchus cleri saecularis ac regularis Dioecesis Seinensis seu Łomżensis Anno Domini 1925*, w: *Ordo divini officii ad usum Dioecesis Seinensis seu Łomżensis pro Anno Domini 1925*, Łomżensis [1924].

¹⁰⁰ Zob. np. *Catalogus ecclesiarum et cleri Archidioecesis Vilnensis pro Anno Domini 1937*, Vilnae 1937.

dawnictw diecezji pińskiej, ukazał się w 1950 roku. Miał on formę kart zapisanych na maszynopisie, zszytych domowym sposobem. Nie wiadomo, przez kogo został opracowany. Ponieważ brak strony tytułowej, nie jest znane także miejsce wydania ani tytuł¹⁰¹. Znalazły się w nim – obok standardowych informacji – hierarchia kościelna, poczet biskupów pińskich, kapituła, kuria diecezjalna, seminarium mniejsze, księża na studiach wyższych, alumni w seminariach wyższych, spis kościołów w diecezji (pięć dekanatów: Bielsk, Brańsk, Ciechanowiec, Drohiczyn, Milejczyce, na terenie powiatu bielskiego), spis księży diecezji pińskiej pracujących poza terenem powiatu bielskiego i poza granicami diecezji oraz lista księży diecezji pińskiej zamordowanych przez Niemców w latach 1939-1944¹⁰².

Schematyzmy diecezji pińskiej są doskonałym zapisem szybkiego rozwoju diecezji od jej powstania w 1925 roku aż do wybuchu II wojny światowej. Bogactwo zgromadzonego w nich materiału pozwala odtworzyć strukturę diecezji (biskupi, instytucje diecezjalne, urzędy, komisje), organizację terytorialną (dekanaty, parafie obydwu obrządków), poznać osoby pracujące na terenie diecezji (składy kapituł, katecheci, wykładowcy seminariów, obsada personalna parafii, w tym duchowni obrządku wschodniego), sieć klasztorów i zgromadzenia wraz z członkami ich konwentów. Dodatkowo wartość poznawczą schematyzmów podnoszą zamieszczane w nich informacje geograficzne (spis miejscowości należących do parafii, odległość danej parafii od sąsiednich, najbliższy urząd pocztowy i stacja kolei), demograficzne (liczba wiernych w poszczególnym dekanacie i parafii, nie tylko katolików, ale także neounitów), statystyczne (wykazy szczegółowe stanu diecezji).

Dane te odpowiednio opracowane i zweryfikowane źródłowo mogą stać się podstawą przy odtwarzaniu dziejów nie tylko diecezji pińskiej w jej przedwojennych realiach, lecz także Kościoła katolickiego na wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej. Dodatkowo obok prac z historii Kościoła z powodzeniem można je wykorzystać w opracowaniach z zakresu demografii i geografii historycznej. Mankamentem schematyzmów pińskich jest brak spisu treści oraz dość często spotykane nieścisłości, błędy, a nawet informacje wykluczające się nawzajem. Pojawiające się niedociągnięcia w żaden jednak sposób nie pomniejszają ich przydatności jako źródła historycznego.

---

¹⁰¹ Można się jedynie domyślać, że miejscem wydania był Drohiczyn nad Bugiem. Brak tytułu wiązał się zapewne z chęcią uniknięcia nawiązania do przedwojennej nazwy „diecezja pińska”. W czasach komunistycznych, ze zrozumiałych powodów, należało poszukać poprawniejszych politycznie określeń. Administratorzy apostołscy rezydujący w Drohiczynie używali nazwy „Diecezja w Drohiczynie nad Bugiem”. Określenie z czasem weszło do oficjalnego obiegu. Stosowano je także w tytułach schematyzmów wydawanych w latach późniejszych. Zob. np. *Spis kościołów, parafii oraz duchowieństwa diecezji w Drohiczynie n. Bugiem (Stan na 1 sierpnia 1976 roku)*, Drohiczyn n. Bugiem 1976.

¹⁰² [*Spis kościołów i duchowieństwa diecezji w Drohiczynie nad Bugiem w R.P. 1950*], [b.m.w. 1950].

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

- Catalogus ecclesiarum et cleri Archidioecesis Vilnensis pro Anno Domini 1937*, Vilnae 1937.
- Elenchus ecclesiarum et cleri dioecesis pinskensis pro Anno Domini 1926*, Pinsci 1926.
- Elenchus ecclesiarum et cleri dioecesis pinskensis pro Anno Domini 1927*, Pinsci 1927.
- Elenchus ecclesiarum et cleri dioecesis pinskensis pro Anno Domini 1928*, Pinsci 1928.
- Elenchus ecclesiarum et cleri dioecesis pinskensis pro Anno Domini 1929*, Pinsci 1929.
- Elenchus ecclesiarum et cleri dioecesis pinskensis pro Anno Domini 1930*, Pinsci 1930.
- Elenchus ecclesiarum et cleri dioecesis pinskensis pro Anno Domini 1931*, Pinsci 1930.
- Elenchus ecclesiarum et cleri dioecesis pinskensis pro Anno Domini 1932*, Pinsci 1932.
- Elenchus ecclesiarum et cleri saecularis et regularis dioecesis luceoriensis pro Anno Domini 1935*, Luceoriae [1935].
- Elenchus ecclesiarum et cleri saecularis ac regularis dioecesis minscensis pro Anno Domini 1925*, [b.m.w. 1924].
- Elenchus cleri saecularis ac regularis Dioecesis Seinensis seu Łomżensis Anno Domini 1925*, w: *Ordo divini officii ad usum Dioecesis Seinensis seu Łomżensis pro Anno Domini 1925*, Łomżensis [1924].
- Elenchus venerabilis cleri Archidioecesis Cracoviensis pro Anno Domini 1927*, Cracoviae 1927.
- Ordo divini officii et missarum in dioecesi pinscensi pro Anno Domini 1926*, Pinsci [1926].
- Ostatnie chwile życia i śmierć ks. Zygmunta Łozińskiego, biskupa pińskiego*, oprac. M. Hałaburda, Kraków 2013.
- Schematismus Archidioecesis Leopoliensis ritus latini 1925*, Leopoli 1926.
- Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej w R.P. 1933 i 1934*, Pińsk 1933.
- Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej w R.P. 1935*, Pińsk 1935.
- Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej w R.P. 1936*, Pińsk 1936.
- Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej w R.P. 1937*, Pińsk 1937.
- Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej w R.P. 1938*, Pińsk 1938.
- Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej w R.P. 1939*, Pińsk 1939.
- [*Spis kościołów i duchowieństwa diecezji w Drohiczynie nad Bugiem w R.P. 1950*], [b.m.w. 1950].
- Spis kościołów, parafii oraz duchowieństwa diecezji w Drohiczynie n. Bugiem (Stan na 1 sierpnia 1976 roku)*, Drohiczyn n. Bugiem 1976.
- Wspomnienia o księdzu Kazimierzu Bukrabie (1885-1946)*, oprac. M. Hałaburda, Kraków 2013.

Opracowania

- Borowski Eugeniusz, *Wyższe Seminarium Duchowne Diecezji Pińskiej 1925-1939*, Drohiczyn n/Bugiem 2000.
- Dudik Aleksander, Rosowski Witalij, *Pińska diecezja*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 15, red. S. Wilk, Lublin 2011, kol. 613-617.
- Hałaburda Marek, *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji pińskiej (1926-1939)*, cz. 5, t. 1: *Hierarchia kościelna, instytucje diecezjalne, księża przebywający na studiach, katecheci*, Kraków 2014, s. 32-35.
- Kumor Bolesław, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 22 (1971) s. 309-404.

- Librowski Stanisław, *Katalog rubrycel i schematyzmów diecezji i zakonów historycznej Polski znajdujących się w księgozbiorze podręcznym archiwum diecezjalnego we Włocławku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 23 (1971) s. 213-310.
- Librowski Stanisław, *Katalog rubrycel i schematyzmów diecezji i zakonów historycznej Polski znajdujących się w księgozbiorze podręcznym archiwum diecezjalnego we Włocławku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 24 (1972) s. 5-94.
- Łukomski Stanisław, *Konkordat zawarty dnia 10 lutego 1925 roku pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską*, Łomża 1934.
- Mazur Sawomir, *Zygmunt Łoziński – od Boracina do Pińska (1870-1931)*, w: *Sługa Boży Biskup Zygmunt Łoziński. W trosce o Kościół i Ojczyznę*, red. S. Mazur, T. Syczewski, Drohiczyn 2011, s. 15-23.
- „Piński Przegląd Diecezjalny”, 3 (1927) nr 5, s. 1-6.
- Wasilewski Jan, *Ks. Zygmunt Łoziński biskup piński*, [b.m.w. 1939], s. 270 (mps w Archiwum Diecezjalnym w Drohiczyźnie).
- [B.a.], *Przybycie J.E. Księdza Biskupa Zygmunta Łozińskiego do Pińska*, „Miesięcznik Diecezji Mińskiej”, 1 (1925) nr 8, s. 55.

SCHEMATISMS OF THE PINSK DIOCESE OF PINSK (1926-1939)

Summary

The Diocese of Pinsk was established in 1925. The diocese was founded by virtue of the papal bulla of Pius XI ‘Vixdum Poloniae unitas’ from 28 October, 1925. The bulla was implemented by virtue of the decree of the apostolic nuncio in Poland Wawrzyniec Lauri ‘Quam favente Deo’ from 11 December, 1925. Zygmunt Łoziński, who was the bishop of Minsk at that time, became the ordinary of the created unit of church administration in the Borderlands. The first bishop of the new diocese was not only responsible for the quick organization of institutions necessary for the functioning of the bishopric in Pińsk, but he was also responsible for offering pastoral help to priests and official church publishing houses. The publishing house, together with the diocesan printing house, started working in the diocesan curia in 1926. In the same year, the first schematism of the Diocese of Pinsk was published for 1926 (worked out at the end of 1925). The print was introduced into circulation in 1926. From that time lists of the churches and clergies of the Diocese of Pinsk were published annually until the outbreak of the Second World War (1926-1939). The purpose of this article is to present issues connected with schematisms of the Diocese of Pinsk from a source point of view, and it is about delivering essential information about the source, about its beginning, supply, essential contents, development and evolution during the discussed period in the first place. The author has consciously decided not to discuss the issue of the values of schematisms as a historical source. An analysis of this problem will be undertaken in a following publication discussing diocesan schematisms as a basic source presenting the history of the Catholic Church in the Borderlands.

Key words: bishop Zygmunt Łoziński, diocese, list, Pinsk, schematism